

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי הרוח — החוג ללשון העברית

קובץ מאמרים בלשון חז"ל

חלק ב

ערך:
משה בר־אשר

הביאה לדפוס:
עידית וולפה

ירושלים תש"ם

צורות נדירות בלשון התנאים

חלק מן המאמר הזה היה נושא להרצאה במעמד הויכחון למז"ר פרופ' י' קוטשר ז"ל בכסלו תשל"ז, במלאת חמש שנים לפטירתו.

ואלה הקיצורים המשמשים במאמר:

(א) פתבייד

- א — משנה וגמרא וזרעים ומועד כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה 366.
 לו — ו"ה לו, מתינתא דבני מערבא ע"פ כ"י קמברידג' 1, Add 470, קמברידג' 1883.
 פא — משנה כ"י פארמה דהירוס 138, מהדורה פאקסימילית, ירושלים תש"ל.
 פס — משנה כ"י פאריס מס' 329–328 בספרייה הלאומית בפאריס, מהדורה פאקסימילית, ירושלים תשל"ג.
 פר — משנה סדר טהרות פארמה דהירוס 497, מהדורה פאקסימילית, ירושלים תשל"א.
 ק(כ"ק) — משנה כ"י קאופמן A50 מהדורה פאקסימילית, ירושלים תשכ"ח.

(ב) ביבליוגרפיה:

- אפשטיין מבוא — י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח.
 הגמץ הפועל — נ"ג הגמץ, תורת הצורות של לשון המשנה, ע"פ מסורת כ"י פרמה (דהירוס 138), חלק א' הפועל, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ב.
 זק"ש — הרב נ' זק"ש (עורך), משנה וזרעים עם שינויי נוסחאות מכתבי-יד של המשנה וכו', כרך א (זרעים, ברכות-כלאים), ירושלים תשל"ב, כרך ב' (זרעים, שביעית-ביכורים) ירושלים תשל"ה.
 מבוא כ"י פס — מ' בר-אשר, משנה כתבי-יד פאריס, 329–328, דברי מבוא, ירושלים תשל"ג.
 מבוא כ"י פר — הנ"ל, משנה כ"י פארמה ב לסדר טהרות, דברי מבוא, ירושלים תשל"א (מצוטט ע"פ הצילום בקובץ מאמרים בל"ח הוצאת אקדמון, ירושלים תשל"ב).
 סגל דקדוק — מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, ירושלים תרצ"ו.
 עזאנ"ש — ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון א-ג, ירושלים תשי"ז-תשכ"ז.
 קוטשר גלילית — י' קוטשר, מחקרים בארמית הגלילית, תדפיס מתרביץ כא-כג, ירושלים תשי"ב.

1. חוקרי לשון חכמים (ל"ח) בדור הקודם ובדורנו העמידונו על תחומים רבים המבדילים אותה הבדלה של ממש מלשון המקרא. שימת לב מיוחדת ניתנה לסוגיות של פתיב ולחקלות של כתב שנשתקצו במקורות לשון חז"ל. חוקרי הפתיב הבלוטו

הבלטה מרובה את הנטייה הגוברת למילוי הפתיח המאפיינת את כתבי־היד של ספרות התנאים והאמוראים. במיוחד מושפות את הלב התופעות, שאין להן זכר או מקבילה של ממש בלשון המקרא, כגון: שיקבל¹ (כ"ק פאה ב, ו, שתי פעמים) ביו"ד אחרי ש' השימוש או שיארא (ק, עירובין א, ח, י, שתי פעמים), מיאשא (פס, פאה, ב, ו) באל"ף באמצע התיבה לציון התנועה \hat{a} ועוד כהנה רבות. גם תקלות גראפיות מן הסוג של חילופי אותיות דומות זכו לתשומת לב מרובה, כגון חילופי כ/ב, למשל חבורות (ק, ביכורים א, ב ועוד) במקום חבורות, או זי"ן ונו"ן סופית כגון האורן (ק, חלה ג, ז) במקום האורז, וידועים ביותר חילופי סמ"ך ומ"ם סופית, כמו ליסטים / ליסטים, אוצר בלום / אוצר בלוס. דברים אלה ושכמותם מזדמנים למכפיר במחקרים העוסקים בכתבי־יד ובדפוסים של ל"ח. אלא שאף כאן ניכרת נטייה להכללה ולהפרזה. תופעות רבות, שהן ענייני הגה או תצורה ייחודיים ללשון חכמים, נתפרשו אף הן תקלות גראפיות או צורות מקראיות רגילות בכתב מלא שבמלא. תחת ידי מצויים כמה וכמה עניינים מסוג זה, שהבירור הבלשני מלמד שהם מן הסוגיות המבדילות הבדלת מהות בין לשון המקרא ללשון חכמים, ואינן עניין טכני חיצוני בלבד של פתיח וכתב.

2. איחד דבריי לתיבה אחת ולשתי צורות דקדוקיות נדירות מלשון התנאים שנשתכחו. מדובר בתופעות, שאין להן זכר לא רק בדפוסים מאוחרים, אלא גם בכתבי־יד טובים רבים נפקד מקומם, ורק במובחרים שבמקורות אתה מוצא את עקבותיהן ורישומן. אירע להן לצורות אלו מה שאירע אפילו לצורות רגילות ושגורות. העובדה, שלא תאמו את דרכי לשון המקרא, כבר היה בכוחה לסכן את קיומן בספרות חז"ל. ואם נזכור, שאף במקורות ל"ח היו נדירות, נוכל להבין, מדוע כבר בדורות ראשונים לא היו מחזורות דיין למעתיקים. אבוא עתה לפרט את הדברים:

י ס י כ ה

3. המלה סיכה מזדמנת י"ב פעמים במשנה, שמונה פעמים צורות נפרד הן, וארבע פעמים צורות הנסמך הנה. שמונה הראשונות באות לעולם, כשאות שימוש ב או ל קודמות להן. דהיינו בסיכה, לסיכה, וארבע צורות הנסמך באות בצירוף קבוע "כדי סיכת קטן" (כלים ב, ב, שתי פעמים) או "כדי סיכת אבר קטן" (עדיות ד, ו שתי פעמים).

4. כנגד בסיכה, לסיכה שבכתבי־יד מאוחרים ובדפוסים אנו מוצאים במקורות טובים יו"ד בין אותיות השימוש ל או ב לבין הסמ"ך: ביסיכה, ליסיכה. וזה פירוט הנתונים:

1. הנקדן של ק מחק את היו"ד שאחרי השי"ן והוסיף יו"ד תלויה אחרי קו"ף: שקיבל.
2. על דבר זה עמד לפני שנים מהרי"ן אפשטיין, מבוא, עמ' 1234. ור' מבוא לכ"י פס, עמ' 12.

ליסיכה — "מניין ל י ס י כ ה שהיא כשתייה" (שבת ט, ד); פן גורסים כ"ק ולו וקטע מגניזת קהיר³.

ולסיכה — (שביעית ח, ב, כ"ק, פא ולו; ופעמיים במשנת מעשר שני א, ז, וכן ב, א בכ"ק, פא, לו ושני קטעי גניזה⁴. וכן גרס גם כ"י לידן של הירושלמי (לפי עדות מהדורת זק"ש, פרק ב, עמ' רנה, אבל תוקן ולסיכה).

וביסיכה (יומא ח, א; תעניות א, משניות ד, ה, ו, בשלושת כתבי-היד הנופרים; במקום אחד בלבד יוצא מפלל זה כ"ק, חסרה בו משנה ה של פרק א במסכת תעניות, והיא מעשה השלמה של מעתיק מאוחר, שכתב **ובסיכה**).

ואף מחוץ למשנה מצינו כתיבים דומים: **ביסיכה** (ספרא כ"י ואטיקאן 66, מהדורת א' פינקלשטיין, עמ' תנג), וכן **וביסיכה** (ספרא, כה"י הנ"ל, עמ' שנה)⁵.

5. חלק מן הווגמאות שהבאתי לעיל מן המשנה מוזכרות במבוא לנוסח המשנה למהוי"ן אפשטיין (עמ' 1244), ושט הן מתפרשות לו צורות בכתיב מלא לציון תנועתן של אותיות השימוש ב, ל (כתיבים הרווים במיוווד בכ"ק), כמו: **בְּיִטְמָנִין** (ב"ב ז, ג)⁶, **בְּיָצִי** (עזירות ב, ח)⁷, (**לְיָצִין** מכשירין א, א)⁸, ונראה, שפך ראה את הדברים גם פרופ' קוטשר במאמרו "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל"⁹; אמנם אין הוא אומר את הדברים במפורש, אבל מפלל יוצא, שכל הכתיבים מתפרשים לו צורות שונות של שם הפעולה **סיכו** משורשי ע"ו.

6. דעה אחרת עולה מדבריהם של כמה מדקדקים בימי הביניים. רבי יונה אבן-ג'נאח הספרדי בדיונו בפועל **יִסְך** (שמ' ל, לב — "על פשר אים לא יִסְך") נוטה לקבוע, שלפנינו צורת עתיד קל של **יִסַּך** מפ"י (היינו **יִסְך**⁹ כמו **יִישָׁן**, **יִנָּק** ודומיהם). ובאחד מכתבי-היד של ספר השרשים נוספה ההערה¹⁰: "וכבר נהגו במשנה יסיכה במקום **סיכה**, כפי מה שנהגו במקרא **יִסְך**, הפך מן **סוּך**"¹¹. מן החדשים, בן-יהודה¹²

3. זהו הקטע 1, Cambridge T.S. EI 43.

4. האחד הוא קטע מאוסף זולצברג בטמינר התיאלוגי בניו-יורק, JTS מס' 138; והשני הוא Camb. T.S. E 1, 31 (מידע זה לקוח ממהדורת זק"ש).

5. הניקודים המשמשים בכתבי-היד השונים מובאים להלן בסעיף 8.

6. בשלוש הדוגמאות המובאות כאן נמוקה הו"ד ע"י הנקדן של כ"ק.

7. מהרי"ן אפשטיין כורך בסקירתו צורות שיש בהן יו"ד (א) כנגד חירק: **לִישְׁכִּיכָה** (סוכה א, יא), **בְּיָצִידִים** (ר"ה ג, ג); (ב) כנגד סגול: **שְׁלִישְׁתָּיִם** (טהרות י, ה); (ג) כנגד שוא: **בְּיָצִיד**, **לְיָצִין** כפי שציננו. אבל אל נטעה לחשוב שתפוצתן של שלוש הקבוצות זהה. למעשה מצויות בְּיָצִיד (ואף פאן בדרגת שכיחות נמוכה) רק הצורות שיש בהן יו"ד כנגד חירק.

8. ספר בראיילן, קובץ העשור, עמ' 54 ואילך.

9. במקרא מנוקד **יִסְך** (בסמ"ך קמוצה), מפני שהתיבה מוטעמת בטעם מפסיק (זקף).

10. ר' מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרנ"ו, עמ' 198.

11. ומעין זה מצינו אצל רש"י בפירושו על אתר, ואצל ר' שלמה אבן-פרחון במחברת הערוך בערך יסך. וכן הביא רד"ק פדעה ראשונה בספר השרשים בערך יסך, אבל שלושתם לא נדרשו לצורות מן המשנה.

וסגל¹¹ הם היחידים שהפירו בצורה יסיכה שבמתניתא דבני-מערבא, הלוא היא מהדורת לו.

7. מהרי"ן אפשטיין (שם) שהזכיר את אבן-ג'נאח ואבן-פרחוף¹² קובע, שהם טעו בהניחם קיום שורש יסף. והנה אם נדקדק בדבר, אפשר שבשאלת יסף שבשמות ל, לב לא נוכל להגיע להכרעה חד-משמעית, שהרי צורה זו מתפרשת יפה צורת הופעל של ע"ו כמו "נישם בארץ במצרים" (בר' נ, כו), כשם שכבר קבעו כמה מן הפרשנים¹³,¹⁴. אבל באשר לכתיבים ליסיכה, ביסיכה, וליסיכה, וביסיכה אין כל ספק, שלפינו עדות ברורה לקיום הצורה יסיכה משורש יסף. דבר זה יוצא בבירור מכמה וכמה נתונים ועל יסוד שיקול דקדוקי חד-משמעי:

(א) הנהגה לציין באם-קריאה את תנועתן של אותיות השימוש ב, ל בכ"י ק ובכתב-היד הקרובים לו אין לו קביעות אף לא באחד מן השמות שהזכיר מהרי"ן אפשטיין¹⁵, זולתי התיבה הנדונה, ביסיכה, ליסיכה. הנה, למשל, כנגד בְּיִסְמִנִּין (פעם אחת) שצוינה לעיל מכ"ק מצינו בכ"י זה בְּיִסְמִנִּין, בְּיִסְמִנִּים (שלוש פעמים)¹⁶; וכן לְיִרְצוֹן (פעם אחת) לעומת לְרִצּוֹן, בְּרִצּוֹן (עשרים פעם)¹⁷; בְּיָצַד (פעם אחת) לעומת בְּצַד, לְצַד (כחמישים פעם)¹⁸.

(ב) זאת ועוד אחרת, מעולם לא מצאנו בכ"ק (ובכתב-היד הדומים לו) כתיב מלא יו"ד אחרי ב, ל בצורות אחיות של התיבה סיכה, היינו בשמות פעולה של שורשי ע"ו, כגון "בין ביָאָה לביָאָה" (יבמות ו, א), "לְמִיתָה חמורה" (פירות ג, א), "לְמִיתָתוֹ" (מכות ב, ו = כ"ק סנהדרין יג, י); כמובן, לא כללתי בבדיקתי צורות מעין בטיחה ("מיטפל עימו בטיחה", נגעים יב, ו), בלינה ("לא יפסלו בלינה", מנחות ז, ד), למיתה ("ועמדוהו [ואמדוהו] למיתה", נזיר ט, ד) ועוד. שכן צורות אלו עשויות להיות

12. ר' ערך יסיקה במילון בן-יהודה, עמ' 2704.

13. ר' סגל (דקדוק, עמ' 70, הערה 1), הרומז בקופיה לצורה זו. בימים אלה הגיע לידי היכל השרשים לי' אבינרי (תל-אביב תשל"ו), ושם מצאתי (בעמ' 253 ו-258), שאף הוא הכריע בעקבי אבן-ג'נאח ועל פי הכתיב בכתב-יד ק ולו שיש לפינו יסיכה. מ"מ תודגש העובדה שלא מצאנו את הצורה הגרודה יסיכה, אלא צורות ביסיכה, ליסיכה באותיות השימוש; וכנגדן עומדת טענתו של אפשטיין, שיש כאן כתיב מלא יו"ד לציין תנועת הבי"ת והלמ"ד (כפי שצוין לעיל בסעיף 5), ואיש מן החוקרים החדשים לא ניסה להפריכה.

14. ר' לעיל, הע' 11.

15. ר' למשל רשב"ם לבראשית על אתר. אבל אף כאן היו שראו את ויישם צורה מן ישם (וכן למשל ראב"ע לבראשית שם).

16. נוסח השומרונים קורא: יוסף, וקריאתם היום היא — yuwwasāk — העשויה הן להופעל של ע"ו והן להופעל של פ"י. ור' עואנ"ש, ה, (העמוד לראות אור בקרוב) עמ' 132.

17. והדברים אמורים הן כשהיו"ד מציינת חירק והן כשהיא מציינת שוא. ור' מר"כ לעיל בהערה

7.

18. כל הנתונים והמספרים האלה מבוססים על הממצא בכ"ק; את מראי המקום ניתן למצוא בעזרת הקונקורדאנציה.

מידועות ותנועת הבי"ת והלמ"ד היא פתח, ואין להן צורך ביו"ד; ואמנם רובן ככולן נתפסו בידי נקדן כ"ק (ונקדנים אחרים) צורות מידועות: **בְּטִיחָה**, **בְּלִינָה**, **לְמִיתָה**¹⁹.
 (ג) אבל עיקר ההוכחה תלוי למעשה בשיקול חד-משמעי: היו"ד בתיבות **ליסיכה** (שבת ט, ד, כ"ק, לו וקטע גניזה), **ביסיכה** (ספרא, כ"י ואטיקאן 66) עשויה בכל-זאת להתפרש אס-קריאה לציון תנועת השוא הנע של הלמ"ד והבי"ת כמו היו"ד של **לִירְצוֹן**, **בְּיָצוֹן** שהזכרנום לעיל. אבל מה יהא על הכתיבים **וליסיכה**, **וביסיכה**? שהרי אם מדובר בצורות שיש בהן ו"ו החיבור לפני בי"ת (או למ"ד) השימוש, בהצטרף ו"ו החיבור לפני הבי"ת (והלמ"ד) נסגרת ההברה, ואין עוד חציצה של תנועה ביניהן לבין הסמ"ך (היינו השוא הנע הופך שוא נח כפי שהראנו מן ברור ח' ילוץ²⁰) ואין כל צורך ביו"ד. לשון אחר, אם לפנינו סיכה באותיות השימוש בי"ת ולמ"ד, מן הדין שנמצא —

בְּסִיכָה — b^esikā, אבל **וּבְסִיכָה** — u^bsikā

לְסִיכָה — l^ssikā, אבל **וּלְסִיכָה** — u^lsikā

והנה, לו באמת הייתה לפנינו הצורה סיכה, לא היינו מוצאים בקביעות במשנה, בשבעה מקומות שונים שמעידים עליהם כמה וכמה עדים נאמנים, **וביסיכה** / **וליסיכה** אלא **ובסיכה** / **וליסיכה**. ועתה משמאנו בעקיבות צורות **וביסיכה**, **וליסיכה**, משמע שהיו"ד מקורית היא ואינה אס-קריאה. וברור שלפנינו צורת **יְסִיכָה** מן יסך, כמו **יְצִיָּאָה**, **בְּיְצִיָּאָה**, **ובְּיְצִיָּאָה** וזולתן²¹.

8. לעדויות הכתיב שנתפרטו לעיל מצטרפות גם עדויות הניקוד; אנו מוצאים בכ"ק ופא כמעט תמיד **וּלְיְסִיכָה**, **וּבְיְסִיכָה**²². וכן מנוקד בשני המקומות המובאים לעיל מן הספרא, כ"י ואטיקאן 66. ומצאנו ראייה לקריאה זו אפילו במקום שלא נכתבה היו"ד אחרי הלמ"ד — **לְסִיכָה** — בקטע גניזה מנוקד ניקוד בבלי²³.

19. גם צורות מעין **וּבְמִיתָה** (קידושין א, א — שתי פעמים — ב) אינן שייכות לענייננו. שהרי הבי"ת מנוקדת בשוא נח, ואין לה צורך כלל באס-קריאה. ור' להלן בסע' זה, סע' קטן (ג).

20. ראה קונטרסים לענייני הלשון העברית, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ח, עמ' 16-19.

21. במקום אחד מצאנו בכ"ק יו"ד אחרי למ"ד, הצריכה להיות נקודה בשוא נח (היינו כשהיא סוגרת הברה): **וּלְיְסִיכוֹן** (סוכה א, יא (ג)). הנקדן קרא: **וּלְיְסִיפוֹן** (ומחק את היו"ד). אבל הסופר נתפון כנראה לקרוא: **וּלְיְסִיפוֹן** — צורה בלתי מידועת, כמו שקרא: **לְיְסִיכָה** באותה משנה. ונראה שהיו"ד המיותרת אחרי הלמ"ד בתיבה **וּלְיְסִיכוֹן**, באה מתוך אשגרה מן המלה **לישפיבה** המופיעה, פ ע מ י ים, לפנייה.

22. (א) רק במקום אחד יש בכ"ק סתירה בין הסופר לנקדן. במשנת שבת פ"ט, מ"ד מצינו: **לְיְסִיכָה**; כאן פירש הנקדן את היו"ד אס-קריאה. והייתי מופתע ממש, לו נקדן ק היה מגלה עקיבות בפרט זה, שהרי אין לך במסורתו של זה משהו יותר עקבי מחוסר העקביות. (ב) במקום הנ"ל (ממסכת שבת) הכתיב והניקוד של כ"י פא מכונים אף הם לצורה משורשי ע"ו — **לְסִיכָה**.

23. זהו הקטע 47, Camb. T.S. E 1, שפרסם י' ייבין בספרו אוסף קטעי הגניזה של המשנה בבלי, ירושלים תשל"ד, עמ' 95.

דומה אני שהנתונים והשיקולים שפירטנו מאשרים את דבריהם של אבן-ג'נאח ובן-יהודה ואחרים שטענו לקיום הצורה יסיכה.

9. מסתבר שלצידם של הפועל סף ושט הפעולה סִיכָה מגזרת ע"ו, נתקיימו גם צורות קָסָה, יְסִיכָה מפ"י. ודבר זה כשלעצמו אין בו כל תימה. מצטרפת כאן דוגמא נוספת לשורה של פעלים הנוטים בשתי הגזרות, כמו קוץ/יקץ, עיף/יעף, יטב/טוב, ישב/שוב²⁴. ונראה שצורות יסך ויסיכה נדחו כבר בתקופה קדומה ממקורות לשון חכמים, שכן לא תאמו את דרכי לשון המקרא, שמשמש בה, למעשה, רק סף מע"ו. אפשר שהדבר נשתמר רק בכתב-היד המובחרים בזכות השימוש הרווחי יחסית ביו"ד כאם-קריאה לתנועותיהן של האותיות ביו"ת ולמ"ד. וכפשוט שהכתיבים ביסיכה, ליסיכה נתפרשו לחוקרים אחרונים כתיבים מלאים לציון תנועותיהן של אותיות השימוש, כך נתפרשו הדברית למעוניקים ראשונים. ואכן כך ראינו בגירור, שהבין נקדן כי"ק במשנת שבת [ליסיכה]²⁵. לא כן הדבר בצורת הנוטק סיכח (שנצירופים "סיכח קטן", "סיכח אבר קטן") שאין לפניו אותיות שימוש. אפשר שמלכתחילה הייתה לנו צורה ע"ד ע"ו [סיכח-], ואפשר שהייתה זו צורת פ"י [יסיכח קטן וכיו"ב] שתוקנה, מאחר שלא עלתה בקנה אחז עם דקדוק לשון המקרא²⁶. המקורות האחרים — כתב-יד מאוחרים ודפוסים — שלא הפירו עוד את השימוש באמות-קריאה לאותיות ב, ל שתנועתן היא שוא נע, אין בהם זכר לצורה יְסִיכָה, לא פשהיא גרודה ולא פשיש לפניו אות שימוש.

נתקטל — בינוני של בניין נתפעל²⁷

10. דבר ידוע הוא שבל"ח משמש בניין נְתַפְעַל²⁸ כנגד הַתְּפַעַל/הַתְּפַעַל של לשון המקרא. קורבת התפקידים של התפעל ונפעל הייתה, כנראה, הגורם להעברת הנו"ן בדרך ההיקש מנפעל להתפעל²⁹, (ורק בפעלים בודדים עדיין משמשת ה' הבניין המקורית (כגון השתחוה, התנוב, התפלל, התודה ועוד³⁰). אולם בבינוני ממשכה מתקיימת הצורה המקורית הפותחת במ"ם — מתקטל: מתפלל, מתמלא, מסתפג

24. ור' לאחרונה דיונו המפורט של זו בן-זוויים בסוגיה זו, בספרו החדש עוונ"ש, ה, עמ' 162

ואילך.

25. ר' לעיל, הע' 22.

26. תצוין העובדה שבנצירופים "נדי סיכח קטן", "בדי סיכח אבר קטן" המלה קָנִי הקודמת לְסִיכָה מסתיימת ביו"ד. לפיכך אפשר היה, לכאורה לטעון שבסימוך "נדי יסיכח" (k'dē-y'sikah) עשויה להיבלע היו"ד (של יסיכח) במבטא, וימנע "כזי יסיכח". אך מטיפקני ביזר אס יש לייחס לטענה זו משקל של ממש (ור' מש"כ על סימוך אחר במבוא לכ"י פס, עמ' 16, הע' 108).

27. עיקרי דבריי בטוגיה זו השמעתי בהוצאה בקורס "לשון חכמים" במכללה לבנות בירושלים בחורף תשל"ו.

28. ר' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 15 ואילך.

29. ר' סגל דקדוק, עמ' 118.

30. העניין נידון לאחרונה ע"י הנמן, הפועל (עמ' 219–221); ור' המבוא לכ"י פס, עמ' 15–16.

וכיו"ב. תהליך ההיקש של התפעל לנפעל לא היה, אפוא, תהליך מושלם³¹. אבל כבר העיר צ' הר־זהב³² על קיומן של דוגמות ספורות שיש בהן נו"ן במקום מ"ם בבינוני, ואלו הן: נתרפין (ירושלמי ברכות א, א, דפוס ונציה דף ב סוף ע"ג), נתאחין (ירוש' פלאים א, ב, במהדורה הנ"ל דף כז תחילת ע"ב), ניתוספת (בבלי שבת קנב ע"א שתי פעמים; כן הוא בדפוסים, אבל בכ"י מינכן הגרסה היא מיתוספת)³³. כל שלוש הצורות הנ"ל מספרות האמוראים הן.

חכמים אחרים שנתקלו בצורות מעין אלה לא ייחסו להן משקל של ממש, או ביטול אותן ביטול גמור. כך נהגו מהרי"ן אפשטיין וד"ר הנמן ז"ל ואחרים³⁴. חלק מן הדוגמות נתפרשו להם שייכות לזמנים אחרים ולא לבינוני, או שראו בהן שיבושי מעתיקים שהחליפו מ—ני בגלל דמיון הגראפי³⁵.

11. בחינה בלשנית של העניין מלמדת שלפנינו צורות מקוריות שנהגו בלשון חכמים במלוא זיוותה. מי שיידרש לכתב־היד הטובים של המשנה ושל מדרשי ההלכה יגלה שראשיתה של התופעה כבר בספרות התנאים, ויתברר לו, שהיא אינה מצומצמת, כפי שמשמע מדבריהם של הר־זהב וסגל. לפני שנפרש דברינו, נפרט תחילה את הנתונים:

דוגמות א—ב — שנינו בפרק אנדרגינזוס³⁶, משנת ביפורים ד, ב: "כיצד שווה (האנדרגינזוס) לאנשים, מיטמא בלובן כאנשים וזוקק ליבוס כאנשים, ומתעטף ומסתפר כאנשים, ונושא אבל לא נישא כאנשים, וחייב בכל מצוות האמורות בתורה כאנשים".

והנה באחד מקטעי הגניזה שפרסם א"י כץ³⁷ מצאנו: וניתעטף וניסתפר³⁸. ומצינו מקורות הגורסים שרק הצורה הראשונה בנו"ן: ונתעטף; כן הוא בפ"י פא, ובקטע גניזה שפרסם ייבין³⁹. ונראה שכן גרס הסופר של כ"ק, אלא שיד אחרת

31. ר' סגל במקום המרומז לעיל בהערה 29.

32. לשוננו ב, עמ' 162.

33. הדוגמות הללו מצאו את דרכן לדקדוקן של סגל (עמ' 118, הע' 2, ועמ' 140 והע' 2 שם).

34. ר' פרטי הוברים להלן, סע' 12.

35. פרק זה בחלקו הגדול הוא פרק ב (הלב' ג-ז) בתוספתא ביפורים, שנכנס למשנה בפרק ד בכמה כתב־יד (פגון ק, פא וקטעים מן הגניזה) ובדפוס ראשון נאפולי רנ"ב (ר' מהר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, חלק א, זרעים ומועד, ירושלים תרצ"ו, עמ' 115-116, ותוספתא כפשוטה, זרעים, חלק ב, נייחורק חשט"ו, עמ' 836-837. ור' ר"נ זק"ש, כרך ב, עמ' תמא-תמב).

36. גנוי משנה (. . . מאוסף אנטונין בספרייה הלאומית בלינגרד . . .), ירושלים תש"ל, עמ' כט. לכתב־יד זה נתפז א' פורת, לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתב־יד ישנים. ירושלים תרצ"ח, עמ' 168.

37. בשתי הצורות מניקדת עה"פ בפתח: ניתעטף, ניסתפר (ור' להלן, סע' 14).

38. ר' ייבין, אוסף קטעי משנה (ר' לעיל, הע' 23), עמ' 145. בצילום זה מצאחי: ונועטף ומשתפר, ואין שחר למה שמוצא במהדורת ר"נ זק"ש, שכה"י גורס ונשתפר בנו"ן.

מחקה ותיקנה: ומתעטף³⁹ (הו"ו והנו"ן נגרדו — וניכרים כיום קצותיהן התחתונים של שתי האותיות — ובמקומן נכתבו ו"ו ומ"ם וזעירות)⁴⁰.

ג. בספרי במדבר (פרשת נשא, מהדורת ח"ש הורביץ, עמ' 21, שור' 16–17) מצינו: "המים נשפכים והמנחה מתפזרת אבית הדשן", אבל כ"י אוקספורד (בדליאנה 151) גורס נתפזרת במקום מתפזרת⁴¹.

ד. במשנת גיטין (ד, ח) שנינו: "אילו דברים אמרו מפני דרכי שלום, כהן קורא ואחריו לוי ואחריו ישראל מפני דרכי שלום, מערבין בבית ישן מפני דרכי שלום, בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום". הסופר של כ"ק גורס פאן ניתמלא במקום מתמלא. הדבר ניכר בבירור, אלא שהנקדן שלח ידו במלאכת רעהו והסב את ניתמלא למתמלא, אבל מעשהו של הסופר הראשון עדיין ניכר היטב.

ה. בספרי במדבר (פרשת נשא, פסקה מ', מהדורת ח"ש הורביץ, עמ' 51, שור' 4–3) מצאנו: "כך אמרו נשיאים, יתנדבו ציבור מה שמתנדבין ומה שמחסרין הן, אנו משלימים", אבל בכ"י רומי 32 (דף 48 ע"א, עמ' 95 במהדורת מקור, ירושלים תשל"ב) הגרסה היא: "כך אמ' נשיאים, יתנדבו ציבור משנתנדבין מה שמחסרין אנו משלימין". משנתנדבין⁴² = מה שנתנדבין⁴³.

ו. "הטהור מתוך הסגר — פטור מן הפריעה ומן הפרימה מן התגלחת ומן הצפרים. מתוך החלט — חייב בכולן, זה וזה מטמאין בביאה" (נגעים ח, ה); וכן: "בית המוסגר — מטמא מתוכו; והמוחלט — מתוכו ומאחוריו, זה וזה מטמאין בביאה" (שם יג, ד). במקום מטמאין שבדפוסים מצינו בכתב־היד העתיקים צורות סביל⁴⁴: מיטמאין / מיטמאין (כ"י פר.), מיטמין (כ"י פא בשני המקומות), מיטמאין / מיטמים (כ"י לו) וכן גרס סופר כ"ק במקום השני (יג, ד); מיטמין⁴⁵; והנה במקום הראשון (ח,

39. בכ"י פא ובכ"ק הטי"ת נקודה בצירי; בקטע הגניזה הנ"ל (ר' ההערה הקודמת) הטי"ת פתוחה. ור' להלן, סע' 14.

40. דפוס ראשון נאפולי רנ"ב גורס ומתעטף ומספח. בכתב־היד וינה וארפורט של התוספתא מצינו נעטף ומספר (ר' מהדורת מהר"ש ליברמן, עמ' 290), ומעין זה בתוספתא סוטה ב: "האיש נעטף ומספר ואין האשה נעטפת ומספרת" (ור' להלן, סוף סע' 14).

41. פרט זה למדתי מפיו של ידידי ר' מנחם פהנא.

42. גרסה זו של כ"י רומי, הטוב שבכתב־היד של הספרי, מקומה נפקד ממהדורת הורביץ בקודמתה (נתפזרת במקום מתפזרת) מכ"י אוקספורד.

43. הנטייה לכתוב את המלה "מה" באות אחת בלבד כאשר היא דבוקה לתיבה התוכפת, ידועה לנו מכתב־יד של ספרות חז"ל; השווה: משכתוב = מה שכתוב, משנהנת = מה שנהנת (ר' אפשטיין מבוא, עמ' 1217).

44. ולא כאן המקום לעמוד על החילופים המרובים בין צורות קטמא, קטמא בתוך הדפוסים, בתוך כתב־היד ובין אלה ואלה אהדי.

45. הנקדן חיקן וקרא מיטמין בפיעל, כדרכו במקומות רבים (פגון כלים ה, ג — שתי פעמים; ז, ד, ה — שתי פעמים; בחלקם הוא מוחק את היו"ד שאחרי המ"ם, ובחלקם הוא משאירה על כנה גם כשניקד מ"ם שנאית).

ח) גורם הסופר של ק — ניטמין, והמתקן (הנקדן) הוא שהסב, ואף כאן בחוסר הצלחה בולט, את הנו"ן והיו"ד למ"ם. וברור שלפנינו צורת נתפעל מקורית ניטמין (>ניטמין). ואין לטעון, שהסופר כיון לצורה נְטָמִין בבניין נפעל, שהרי בלשון חכמים, למצער בלשון המשנה (בניגוד ללשון המקרא), צורות הסביל של טמא באות כמעט לעולם בבניין נתפעל ולא בבניין נפעל. וכך הוא תמיד בבנינוני, דהיינו **מְטָמָא, מְטָמָא** וכו' ולא **נְטָמָא, נְטָמָא** וכו', כפי שחזר והראה בבירור מעמיק ד"ר הנמן ז"ל⁴⁶. רק במקומות ממועטים מצינו צורות עבר של בניין נפעל, רובן ככולן מתוך זיקה שקופה למקראות מצוטטים או נידונים במשנה. דבריו של הנמן שנקבעו על יסוד מסורתו של כ"י פא, תואמים לחלוטין את הממצאים העולים ממסורת הסופר של ק, ורק הנקדן הוא המשנה אותה לעתים ומשווה לה פנים של מסורת מקראית⁴⁷. בכל שש צורות נתקטל שהובאו לעיל ברור לחלוטין שמדובר בבנינוני ולא בצורות מזמנים אחרים: במלים נתנדבין, ניטמין מעידה על כך חתימת הריבוי — ין; במלה מתפורת / נתפורת הדבר ניכר מחתימת הנקבה — ת. בשלוש הדוגמות הראשונות הדבר משתמע בבירור מן ההקשר: לפנינו בכל מקום שורה של צורות בינוני: (א) מיטמא, זוקק, מתעטף/נתעטף, מסתפר/נסתפר, נושא וכו'; (ב) קורא, מערבין, מתמלא/ניתמלא.

ויש עמנו עוד 3 דוגמות — נתקטל — מספרות התנאים, שאף הן צורות בינוני הנה:

ז. שנינו בסוטה (ט, ו): "הכהנים אומרים: 'כפר לעמך ישראל אשר פדית ה'".

46 ר' הנמן הפועל, עמ' 379–380.

47 להלן סקירה קצרה על הממצאים של נקדן ק באשר לצורת הסביל של טמא:

בעבר: כ"ס 160 פעמים נתפעל, כגון: **נְטָמָא** (פסח ז, ה), **נִיטְמוּ** (כלים כה, ד), כנגד 22 פעמים נתפעל, כגון: **נִיטְמָא** (שתי פעמים), **נְטָמִיתִי** (סוטה, ב, ה), בתשע מתוך 22 הצורות מתגלה זיקה ברורה לפסוק מקראי, כגון הדוגמות שהובאו כאן בסוטה ב, ה, והוא הדין באשר לשלוש נוספות (שם ה א), כולן קשורות קשר ברור לצורה **נְטָמָא/נְטָמָא** (במדבר ה, כו, כט): ואפשר שבאלה אין הבדל בין הסופר לנקדן.

בעתיד ובמקור: מצינו 25 פעמים נתפעל, כגון: **נִיטְמָא** (פרה ה, ג), **נִיטְמָא** (חולין ט, ג), כנגד 5 פעמים נתפעל, כגון: **נִיטְמָא** (טהר ד, ז) — שתי פעמים), **נִיטְמָא** (סוטה ב, ה): במקום זה מופיעה הצורה ליד **נִיטְמָא** שצוינה לעיל, והקשורה כאמור, בנטמאה שבפרשת סוטה במקרא.

בבינוני: במקום שההזרה סבילה מצינו עפ"ר נתפעל (כ"ס 80 פעמים), כגון: **מְטָמָא** (פלא' ט, א), **מְטָמִין** (נגע' יא, ט), ואין צריך לומר, שכן הוא כאשר הכתיב מלא יו"ד אחרי מ"ם, כגון: **מִיטְמָא** (שם, שם, יא), **מִיטְמָא** (טהר' א, ב), אבל ניכר כאן ההיסוס האמור לעיל: כ"ס 40 צורות נתפעל מובהקות, ובכלל זה צורות שנכתבו ביו"ד אחרי מ"ם (**מִיטְמָא**, **מִיטְמִין**), מתפרשות לפעל (**מְטָמָא**, **מְטָמִין**), כפי שכבר הערנו לעיל בהערה 43.

עיקרו של דבר, גם הנקדן של ק מקיים, עפ"ר, מסורת זו של הסופר שהכיר למעשה רק את צורת נתפעל (**נִיטְמָא**, **מִיטְמָא** וכו'), אבל בכ"ס סטיותיו של הנקדן אינן מועטות. ואין כאן אלא עניין אחד מני רבים המלמדים על הפער הבולט בין מסורת הסופר לנקדן של ק.

ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל'. לא היו צריכים לומר 'ונכפר להם הדם' אלא רווח הקודש מבשרתן, אימתי שתעשו ככה, הדם מתפפר לכם". כ"ק גורס כאן **ניתכפר** (והנקדן שינה, כדרכו, וקורא — **מתכפר**), וגם כ"י מאוחר יחסית ככ"י פס גורס — **נתכפר**. וברי שאף כאן לפנינו צורת בינוני ולא צורת עבר⁴⁸, שכן בכל משפטי הזמן הדומים למשפט שלפנינו משמשות בסיפא — בעברית (ובארמית) — צורת בינוני או צורת עתיד וציווי ולא צורת עבר, כגון: "אימתי שאירצה, אני נותן בה דמים ונוטלה" (תוספתא ב"מ ד, ד). או "אימתי שירצו, יחזור הדבר לכמות שזיה" (מ"ש ה, ב) ועוד כהנה.

דוגמות ח-ט — "המביא גט בארץ-ישראל אינו צריך שיאמר בעניי נכתב ובפניי נחתם"⁴⁹ אם יש עליו עוררין יתקיים בחותמיו, המביא גט ממזינת הים ואינו יכול לומר בפניי נכתב ובפניי נחתם⁴⁹ אם יש עליו עדים יתקיים בחותמיו" (גיטין א, ג). במקום יתקיים הנקריט פעמיים במהדורות הדפוסים, החל מדפוס ראשון נאפולי, מצינו בכתב-יד עתיקים צורות אוזרות:

(א) כ"י לו וכ"י פס ואחרים גורסים פעמיים צורת בינוני במקום עתיד — "מתקיים בחותמיו".

(ב) בכ"י פא, במשנת הירושלמי ובקטע גניזה מאוסף אנטונין, שפוסים א"י כץ⁵⁰, מצינו בפעם הראשונה "נתקיים"⁵¹ בחותמיו, ובפעם השנייה "מ(י)תקיים בחותמיו"⁵⁰.

(ג) בכ"ק מצינו פעמיים "נתקיים"⁵¹ בחותמיו.

וברור שהקריאה נתקיים מכוננת לצורת בינוני בנו"ן ולא לצורת עבר. הוציקה התחבירית מלמדת שעמבנה זה של משפטי תנאי משמשות צורות בינוני או עתיד נשוא של המשפט העיקרי⁵², והחילופים מתקיים / נתקיים (בינוני) / יתקיים תואמים את דרכי השימוש בלשון חכמים⁵³.

48. נקדן פס, שקו א כאן נתקצר, לא עמד על מהותה של הגרסה: ור' לוזק, טע' 14.

49. בכתב-ידו אנו מוצאים, עפ"ר, נחתום במקום נחתום (ר' אפשטיין, מבוא, עמ' 1255).

50. גנוי משנה (ר' לעיל, הע' 36), עמ' עז; בפעם השנייה אנו מוצאים בקטע זה: **יתקיים בחותמיו** (במ"ס תלויה; האט תוקן מנתקיים?).

51. הניקודים של פא, של קטע הגניזה ושל כ"ק נידונים להלן בסעיף 14.

52. כונתנו למבנים מעין אלה (כל החומר מובא ע"פ כ"ק): אם יש לו פונטה במקום אחר, מוציא לפי חשבון (חלה ג, ה); אם יש עליו בשו כראוי, מטמא במגע... (פליס א, ה); אם יש תווחיהן עפר קבוצת, מטמאין במשא (אול' ב, ד); אם יש בה מלוא בוצר וסלו מיכן, חירע (עדות ב, ד). כלומר כאשר הנושא של הסיפא הוא הבינוני הנרמז בנשוא שצרישא, לעולם תבוא בעתיד צורת בינוני או עתיד כנשוא של הסיפא. ולא מצאתי חריג לכלל זה:

53. הבינוני והעתיד (ובמידה רבה גם המקור) — כלומר, הצורות שאינן עבר — מקבילות (אך-לא זהות) בשימושיהן בלשון חכמים. ועוד ידובר על כך א"ה במקום אחר.

12. ובכן מנינו כאן תשע דוגמות בטוחות של נתפעל בבינוני⁵⁴, כולן מספרות התנאים. נבוא עתה לפרש את התופעה, אבל נסכם תחילה את דברי החוקרים. חלק קטן מן הדוגמות שסקרתי הובאו במחקרים קודמים, אך כאמור הן נתפרשו פירוש מוזר או לא יוחס להן משקל של ממש. מהרי"ן אפשטיין (מבוא, עמ' 1255) שגילה את התיבה נתקיים במסכת גיטין בחלק מן המקורות שהזכרנו לעיל, וחש שלפנינו צורה חריגה ולא צורת עבר, הציע פתרון משלו: לדידו יש כאן נו"ן במקום יו"ד (נתקיים במקום יתקיים), כשם שמצינו בארמית. נראה שכונתו לצורות המשמשות בארמית המזרחית, נקטול במקום יקטול; אבל ברור שאין לקבל סברה זו. יש כאן קירוב רחוקים, לא מצינו כזאת לא בלשון חכמים ולא בכל מסורת אחרת של העברית בא"י ואף לא בארמית של א"י. ר"ש ליברמן מזכיר (תוספתא פשוטה, זרעים, עמ' 838, הע' 21) את הדוגמות ניתעטף, ניסתפר שבקטע גניזה למסכת ביכורים; הוא סבור שיש כאן תקלה טכנית. "ונפרדה שם המ"ם לנו"ן יו"ד". גם הנמן (הפועל, עמ' 224), שרן בצורות נתעטף, נתקיים בכ"י פא, מצטרף, אמנם מתוך היסוס, לדעה שיש כאן התחלפות גראפית בין מ לבין ני.

13. אין ספק שהפתרון הזה, חילוף בין אותיות דומות, עשוי להיות יפה למקום אחד או שניים, אבל ריבויין היחסי של הדוגמות — נתעטף, נסתפר, נתפורת, ניתמלא, נתנדבין, ניטמין, נתכפר, נתקיים (בכפליים) — והעובדה שכמה וכמה עדים נאמנים מעידים על קיומן ובכלל זה דוגמות שיש עליהן שניים עדים ויותר שאינם תלויים זה בזה, מבטלים את האפשרות הזאת. זאת ועוד אחרת, מן הדין שתניתן הדעת לעובדה, שלא בכל מקום נכתבת יו"ד אחרי נו"ן, שהרי מצינו גם נתקטל (בלי יו"ד!) במקום מתקטל: נתעטף (בחלק מן המקורות), נתפורת, נתנדבין, נתכפר (בכ"י פס), נתקיים (בכל כתיב היד שהוזכרו מופיעה תיבה זו ללא יו"ד אחרי הנו"ן). ובפפל, ריבוי של טעויות גראפיות במלים ובקטגוריה כל כך רגילה — מתקטל — אינו מסתבר. התופעה של המרת נו"ן ויו"ד במ"ם מזדמנת ממש רק במלים נדירות, כגון החילוף מקרצת / ניקרצת, שהוזכר ע"י מהרי"ן אפשטיין (מבוא, עמ' 1255, 1308), אבל בצורות רגילות כצורת הבינוני מתפעל, או משקל מקטל ודומיהם לא מצאנו למעשה צורות בנו"ן ויו"ד תחת המ"ם. ולהפך כמעט שלא מצינו מקטל במקום ניקטל בבינוני של נפעל⁵⁵. לפיכך, אין ספק שלפנינו צורות נתקטל מקוריות לבינוני, כפי

54. כנגד זה הצורה נִיטְמָאָת (נויר ג, ו) שהביא פורת (לעיל, הע' 36). עמ' 76, בסעיף על הבינוני, כגרסת דאי — צורת עבר היא, כפי שהיטיב לראות ייבין (הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ח, עמ' 583). המביא את הצורה בניקוד מכון יתור — נִיטְמָאָת — כגרסה מסופקת. וגם ניתנמם (מגילה ב, ב, נכתב תחילה: נתנמנם, וחוקן ע"ג השורה) שהביא הנמן (הפועל, עמ' 224) מכ"י פא, מתפרשת יפה צורת עבר כפי שהקשר למלד: "קראה סירוגין וניתנמנם יצא", היינו "אם קראה סירוגין או נתנמנם, יצא". ואף בכ"ק מצינו צורת עבר: נתנמנם.

55. ידועה לי רק דוגמה אחת בטוחה של תקלה כזאת בכ"ק: "החרשת והשוטה והסומה וכל מי

שכבר חשו הר־זהב וסגל⁵⁶. לדעתו של האחרון (דקדוק, עמ' 118, הע' 2) אלו הן דוגמות להמשך התהליך שנתרחש בעבר, כשם שהתפעל הפך נתפעל מתוך היקש לנפעל, כך גם החלו עולות בבינוני צורות נתפעל בהשפעת הבינוני נפעל. אבל נראה לנו שהדבר יותר עמוק מזה. כבר לפני שנים לימדנו פרופ' ז' בן-חיים⁵⁷, שיש זיקה ברורה בתצורה בין צורות הבינוני לצורות העבר בפעלים עומדים ובבינוניים סבילים, כגון חָפֵץ (בינוני) ליד חָפַץ (עבר), יָכֹל ליד יָכַל; וכך מתבארות צורות בינוני של פעלי ע"ו שרובם המכריע פעלים עומדים הם: קָם ולא קָם (כמתחייב מן המעתיק א ל־ו), בדומה לצורת העבר קָם, וכן דָן ולא דָן כמו העבר דָן⁵⁸; עד כאן באשר לפעלים עומדים, והוא הדין בבינוניים סבילים, מצינו אָל (שם' ג, ב), יוֹלֵד (שופ' יג, ח), לָקַח (מל"ב ב, י) צורות בינוני פעול של בניין קל בצלמה ובדמותה של צורת הסביל של העבר בבניין קל, קָטַל: אָפַל (נחום א, י), יָלַד (בר' ד, כו), לָקַח (שם ג, כג⁵⁹). וכך מתפרשות משלם צורות "נפעל"⁶⁰ במקום "מנפעל" במ"ם הבינוני כמקובל בכל הבינוניים הנגזרים וכפי שמלמד הדקדוק המשוה⁶⁰. ודבריו המאלפים של בן-חיים מבוארים הם: קורבת השימוש של הבינוני לעבר בפעלים עומדים ובפעלים סבילים (בשני הזמנים יש הבעת מצב וסטאטיות), הכשירה את ההיקש של זה לזה. ונראה שכן יש לבאר את צמיחת צורות נתקטל בלשון חכמים: הבינוני משך את הנו"ן מן העבר. ומעידה על כך גם מסורת השומרונים המקיימת צורות בינוני בנו"ן בבניין נתפעל/נפעל⁶¹. אלא שתהליך זה, שהיה תהליך מוגמר בבניין נפעל בכל מסורות העברית ובבניין נתפעל/נפעל במסורת שומרון, היה בלתי מושלם בבניין נתפעל במסורת היהודים.

14. צורות אלו, נתקטל על יד מתקטל בבינוני, הלכו ונשתכחו וברובן לא הובנו ע"י הנקדנים וע"י המעתיקים כבר בדורות ראשונים. מי שהמיר את הבינוני

שמטרה דעתה" (ינדה ב, א, ויש לחקן את מה שכתבתי במבוא לכ"י פר, עמ' 183, הערה 195). הצורה מטְרָפָה נשתבשה כאן מְטִירָפָה, ואין לטעון שהסופר כיון לצורה מְטָרָפָה. שהרי בבינוני של נתפעל (בפעל השלם) נזהגת בל"ח חתימת הנקבה - ת: מְטָרָפָת. מ"מ זהו חריג מקומי ולא תופעה נפוצה בכ"י זה (או בכתב-יד אחרים).

56. ר' לעיל, סע' 10.

57. שמעתי ממנו את הדברים לראשונה בחורף תשכ"ה בשיעור "הדקדוק ההיסטורי של העברית המקראית". אף הוא חזר על הדברים בהודמנויות אחרות.

58. רק בפעלים בודדים חל המעתיק של א ל־ו כגון: קוֹמִים (מל"ב טו, ז) בלשון המקרא, מוֹלִין (ק, פא, לו ועוד, שבת יט, ה), חולות בפרמים (ק, פא ועוד, תעניות ד, ח) בלשון חכמים (ר' ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 171 ואילך).

59. ההבדל בתנועת עי"ן הפועל בין העבר — פתח (לָקַח, נָפַעַל ועוד), לבין הבינוני — קמץ (לָקַח, נָפַעַל ועוד) אינו מטשטש את הדמיון העיקרי שבין שתי התבניות.

60. השוה מְנַפֵּעַל בערבית.

61. ר' עואנ"ש, ה, עמ' 143. ושם רמז בן-חיים לצורת נתפעל שבל"ח, אבל ציין כהר־זהב וסגל רק דוגמות מספרות האמוראים.

נתקיים בצורות מתקיים או יתקיים⁶² לא חטא לשימוש הלשוני⁶³, ורק המיר את הנדיר והבלתי ידוע בתדיר ובידוע. אבל מי שניקד את עה"פ של הבינוני בפתח — נְתַפְעֵל: ניתפּעֵט, נִסְתַּפֵּר (כך מנוקד בקטעי הגניזה לביכורים, ר' לעיל דוגמאות א–ב בסעיף 11), נִתְפַּפֵּר (כך נוקד בפ"י פס במסכת סוטה, לעיל דוגמה ז). נתקיים (כך מנוקד בפ"ק ובאחרים במסכת גיטין, לעיל דוגמאות ח–ט). מי שנהג כך חטא לדקדוק ולשימוש הלשוני בשבצו צורות עבר במקום צורות בינוני⁶⁴. אולי הוא נמצא מכון למציאות הלשונית של הצורות בהיותן חיות, כשהבינוני והעבר נודחו (פלומר צורה אחת — נתפּעֵל — לבינוני ולעבר, כמו קם לבינוני ולעבר), אבל מסתבר שניקוד זה בפתח — נִתְפַּפֵּר וכו' — הוא פרי שיקול מוטעה: הפתיכים בנו"ן הופנו בטעות צורות עבר, ולא צורות בינוני.

ואפשר שהייתה דרך תיקון נוספת: מי שהבין את הפתיכים נתפּעֵט, נִתְפַּפֵּר אל-נכון צורות בינוני, אבל לא הכיר את הצורה נתקטל לזמן זה, עשוי היה להחליף את הבניין, היינו נפעל במקום נתפעל, ולא לשנות את הזמן. לפיכך ייתכן שהפתיכים נעטף (נעטפת) שמצאנו כתב-יד של התוספתא⁶⁵ הם תולדת נתעטף: מי שמצא נתעטף בנו"ן, והצורה נתפרשה לו נפעל, המירה בנעטף⁶⁶.

15. ועוד הערה אחת בשולי הדברים: אם יש לדבר על תיקונים ותקלות גראפיות מן הסוג של המרת נו"ן–יו"ד במ"ם ולהיפך, יש לדבר עליהן, כאמור, בצורות נדירות ולא בצורות נפוצות⁶⁷. היינו כיוון השינוי הוא מן הנדיר לתדיר (מן ניתקטל למתקטל ולא להיפך ממתקטל לניתקטל). אפשר שכמה צורות ניתקטל שלא הופנו כהלכה הומרו במתקטל הנפוץ יותר. ופעולתו של המתקן בכי"ק, שהסב את ניתמלא, ניתכפר, ניטמין לצורות מתמלא, מתכפר, מיטמין, תוכיח. מכל מקום מסורתו של הסופר כמסורתם של כתב-יד אחרים היא המשמרת את הצורה הקודמת שנהגה בל"ח בהיותה לשון חיה: נתקטל, נתקטלת, נתקטלין, נתקטלות.

פָּעוּל — בִּינוּנִי פּוּעֵלִי שֶׁל בְּנִיין קָל

על השימוש השמני של פָּעוּל
16. זה מכבר הפירו חוקרים אחדים בקיומו של משקל פָּעוּל (pā'ōl) בקמץ

62. ר' פרטי הנתונים לעיל בסע' 11, דוגמאות ח–ט.

63. ר' מש"כ לעיל בסוף סע' 11.

64. ויושג נא אל לב, שתנועת עה"פ בבינוני הרגיל של נתפעל היא צירי פפי שמלמדים פתיכים מעין: מתכין (פא לב"ק ה, ז) ביו"ד והניקודים של כתב-יד מהימנים (ור' הנמן הפועל, עמ' 224–226).

65. ר' לעיל, הע' 40.

66. האפשרות שהייתה כאן הידמות של התי"ו לעי"ן — נתעטף–נעטף — כמקובל בארמית של

א"י, רחוקה היא ביותר. אין לנו ראיה ממש להתרחשות התהליך הזה בספרות התנאים (ור' מש"פ במבואי לכ"י פר, עמ' 183 והע' 197–199; וכן הנמן הפועל, עמ' 218, סעיפים 801–802).

67. ר' לעיל, סע' 13.

מתקיים, בלשון המקרא. מדובר במשקל שנועד בעיקרו לציין "בעלי מלאכה או בעלי עסק או תכונה קבועה"⁶⁸, כגון: בָּחוּן (ירמ' ו, כז), חָמוץ (ישע' א, יז)⁶⁹, עָשׂוּק (ירמ' כב, ג), צָרוּף (שם ו, כט), בָּגוּדָה (שם⁷⁰ ג, ז, י) ועוד⁷¹. צורות אלו קשורות קשר ברור לבניין קל, השהו "בָּחוּן נתתיך בעמי מבצר ותדע וּבְחַנְתָּ את דרכם" (שם ו, כז). למעשה, לפנינו בן-זוג לבנינוני הפועל הרגיל, כפי שמתברר מכמה מקראות מקבילים: "והצילו גזול מיד עָשׂוּק" (במקום סמוך, שם כא, יב), או "בָּגוּדָה אחותה יהודה" (שם ג, ז, י) כנגד "בָּגְדָה יהודה" (שם, שם ח, יא). גם בלשון חכמים מצינו שורה ארוכה של שמות ממשקל פָּעוּל המציינים "בעלי מלאכה או בעלי תכונה קבועה", כגון לְעוֹז־לְעוֹזוֹת (פא וכתבי-יד אחרים למגילה ב, א⁷²), פָּרוּק (כלים כו, ה), פָּרוּקוֹת (שם יב, ב), לְקוֹחוֹת (כתובות ח, א), קְשׁוֹחוֹת⁷³ (עירובין ד, יא) ועוד כהנה, כפי שכבר הראו סגל⁷⁴ וחוקרים אחרים^{75,76}. אפשר

68. השהו סגל דדוק, עמ' 74–75, ולשונו, י (תרצ"ט–ת"ש), עמ' 154–156, ור"ח ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 15 (נתפרסם פרסום ראשון בהצופה לחכמת ישראל, תרפ"ד, עמ' 343 ואילך). יצוין שהדבר נחלם מעניהם של הרבה מדקדקים שעסקו במשקלי השמות, ובכלל זה H. Bauer–P. Leander, Historische Grammatik der hebräischen Sprache, Halle a/S, 1922; P. Joüon, Grammaire de l'hébreu biblique, Rome 1947; ד' ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי עם משקלי השמות בלשון העברית, ירושלים תש"ה. ק' ברקלמן קובע, שהמשקל נמצא רק בארמית ובערבית (ראה, Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen I, Berlin 1907, עמ' 343).

69. ר' הדעה הראשונה שהביא א' קרויס (סדרת הפירושים למקרא בעריכת אברהם כהנא) בפירושו לישעיה על אחר.

70. דוגמות רבות ממשקל זה מזדמנות בספר ירמיה, ואין זה מקרה בעלמא. וכבר עמדתי על כך בהרצאתי "על ייחודי לשון בספר ירמיהו" באוניברסיטת באר-שבע בחורף תשל"ו. ואני מקוה אי"ה להרחיב את הדיבור על הסוגיה בכתב במקום אחר.

71. מדבריהם של כמה חוקרים משתמע שהעברית שאלה משקל זה מן הארמית (ר' למשל קוטשר גלילית, עמ' 21, ושם צוינה דוגמה ראשונה מארמית המקרא); ועדיין יש מקום לבירור מפורט של טענה זו (ור' דבריו של סגל, דדוק, עמ' 75).

72. במקום זה בכ"י ק צורת היחיד לְעוֹז היא מעשה ידיו של מתן מאזחר. מ"מ גם בכ"י זה רוחות ביוזר הצורה פָּעוּל, והדוגמות המובאות כאן מל"ח מצויות גם ב1.

73. ליד הצורות הנפוצות בחתימת הריבוי –וֹת (לְקוֹחוֹת, קְשׁוֹחוֹת וכיו"ב) מצינו, לעתים, גם צורות בחתימת הריבוי לזכר: לְקוֹחִין (כ"ק חגיגה ג, ה, אבל במקורות אחרים הגרסה היא לְקוֹחִין / לְקוֹחִים); והשהו: עֲבוּרִין (דברים רבא, מהדורת מהר"ש ליברמן, עמ' 22).

74. ר' המקומות המרומזים בתחילת הע' 68. בדקדוק מונה סגל 16 דוגמות מספרות התנאים; בדיקת הממצא והניקודים בכתבי-היד הטובים מאשרת את קביעותיו.

75. ור' קוטשר במקום שנרמז בהע' 71, וכן ערכי המילון לספרות חז"ל, כרך א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 98–99.

76. קביעתו של סגל (דדוק, עמ' 75 ע"ש), שמשקל זה מציין גם כלי מלאכה, כגון: תְּקוּץ (מלשון המקרא), דָּקוּר, תְּגוּר, קָחוּק (מלשון חכמים), אינה מבוססת דיה. לפי שאין ראית ממש שלפנינו

שדו־הערכיות של הבינוני הרגיל (פועל), דהיינו שימוש שמני ושימוש פועלי כאחד⁷⁷, היא שהצמיחה צורה נפרדת חדשה (פועל) לתפקיד השמני לשם אבחנה מהצורה הרגילה (פועל) הממשיכה לשמש בתפקיד פועלי⁷⁸. מפוז שימושה השמני נתפנתה הצורה פועל "שם הפועל" (nomen agentis)⁷⁹. אבחנה זו מקיימת יפה גם בניבים ארמיים רבים⁸⁰, פֶּעַל (מקבילו של פועל העברי) משמש בינוני פועלי, ופֶּעוּל (פֶּעוּלָא⁸¹) הוא בינוני שמני. הדבר בולט בלשון אונקלוס ויונתן לנביאים⁸², בארמית המזרחית ובארמית של א"י^{83, 84}.

קמץ מתקיים בצורות המציינות כלי מלאכה. הדוגמה היחידה שהוא מציין והעשויה להעיד על קמץ מתקיים — סְמוּכּוֹת (שבת ו. ח) — אינה ראייה. במקורות מהימנים שבכתב ובמסורות שבע"פ מצינו את הניקוד סְמוּכּוֹת. כן הוא בכ"י (שבת ו. ח) — שתי פעמים, כלים טז, ז; אמנם ההיקרות השנייה במסכת שבת נמצאת בתוך השלמת שוליים, אבל נראה שמעשה הניקוד הוא מידיו של הנקדן שניקד את הפנים, בכ"י פא (שתי פעמים במסכת שבת; בכלים יש רק ניקוד חלקי — סְמוּכּוֹת, ואין כל ניקוד בסמ"ך), בכ"י פר (למסכת כלים; כה"י כולל כידוע רק את סדר טהרות), בכ"י פס (בכל שלוש היקרויותיה של התיבה). וכן במקורות מאוחרים: בדפוס אמסטרדם (שנת ת"ו), מנטובה (תקל"ז), ליוורנו (תרי"ז, תרפ"ט), וכן מצאתי בכ"י תימן (ירושלים 1336 Heb. 4° במסכת כלים: וסְמוּכּוֹת, ואין שוא בסמך, אבל ברור שהנקדן נתכן לנקד: וסְמוּכּוֹת, כפי שמלמדת ו"ו החיבור השרוקה). וכן קוראים יהודי בבל (בגדאד) וארס-צובא (חאלב שבסוריה) ובצפון אפריקה (במראכש, במכנס, ובתאפיללת; והריני מודה לאגסי מר נסים ברבי, שחזר ובדק למעני משניות מוקלטות מפי מסרנים ספרדים מן המקומות הנ"ל). ולא נתברר לי על מה נתייסד הניקוד סְמוּכּוֹת שהביאו סגל (דקדוק) וילון (במשניות המנוקדות שלו).

77. שימוש הכפול של הבינוני אינו מוגבל, כידוע, לבינוני של בניין קל בלבד. התופעה ידועה גם מבניינים אחרים: שמות רבים שקולים במשקלים מִפְּעַל, מִתְּפַעֵל ודומיהם (ר' למשל סגל דקדוק, עמ' 80-82).

78. ההבדלה בשני משקלים שונים בין הבינוני השמני לבינוני הפועלי, יש לה אחיזה בכמה קאטגוריות ובכמה שרישים בלשון חכמים. השווה לאחרונה את תוצאות בירוריו המצוינים של הנמן: (א) בצורות הבינוני של נפעל בשרשי ע"ו — משקל נָקוּל (נָדוּן, נָצוּן, נָצוּק, נָדוּק) בינוני שמני, כנגד משקל נָקוּל (נָדוּן, נָדוּק, נָצוּן, נָצוּק) בינוני פועלי; (ב) בצורות הבינוני של הפעלים חיי/חיה, רבב/רבה בבניין קל: חִי, רַב צורות שמניות: חִיָּה, רַבָּה צורות פועליות (ר' הנמן הפועל, עמ' 273-275, 307-308, ובהרחבה, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, כרך ב, בעריכת מ"צ קדרי, רמת-גן תשל"ד, עמ' 24 ואילך).

79. ר' קוטשר גלילית, עמ' 21. וברוקלמן במקום המרומז לעיל, הע' 68.

80. ור' לעיל, הע' 71.

81. פֶּעוּלָא היא צורת הנפרד בניבי הארמית המזרחית; באלה משמשת, כידוע, צורה אחת לנפרד ולמיועד.

82. G. Dalman, Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch², Leipzig 1905, ר' p. 154.

154. רוב צורות קְטוּל/קְטוּלָא שהוא מביא יש כנגדן צורות פֶּעַל בינוני פועלי. דאלמן כורך שם מעט צורות של שמות עצם כלליים (כגון רָדוּם) עם צורות שהן שמות-פועל אמיתיים.

83. ר' הדקדוקים השונים לניבים הנ"ל וכבר ציין זאת קוטשר גלילית, עמ' 21.

84. ור' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרן, כרך ג, ס"ב, עמ' 109. וכאן המקום לציין דוגמא

מאלפת שהוא מביא: "הב לן מד לית יהוב (yā'ob) יהב (yā'eb) אלא אתה" (= "תן לנו מה שאין נתן נתן אלא אתה"). והשווה הערתו (שם): "סמיכות שתי צורות הבינוני של יהב מלמדת פאן יפה שתכונתו

השימוש הפועלי של פָּעוּל

17. אלא שהאבחנה בין שני המשקלים, אחד שמני ואחד פועלי, לא נתבססה ולא נתחדדה מעולם. ולא רק שפועל העברי (ופעל הארמי) ממשיך בשני שימושי הקודמים — פועל ושם, אלא שגם הצורה הצעירה יותר⁸⁵ — פָּעוּל — נדבקת בתפונת קודמתה ואף היא מתחילה לשמש שימוש כפול: ליד השימוש השמני עולה גם שימוש פועלי. דבר זה התרחש בשלושת ניכי הארמית של א"י ובעברית של השומרונים; והרי מבחר דוגמות:

"דיהיון ברברני דיהודאי קיומין קודמיי בצפרא (בחד) בחד בשוכא (כצ"ל)" (בר"ר פרשה סג, כ"י ואטיקאן⁸⁶30) כלומר, "שיהיו רבני היהודים עומדים (= שיעמדו) לפני בפוקר יום ראשון". במקורות אחרים מצינו קיימין (= קָיִמִין, בינוני רגיל), וגרסת כ"י ו קיומין (פְּעוּלִין) מלמדת על השימוש הפועלי של הצורה⁸⁷. ובסורית של א"י: "אנא אמור לכון" — "אני אומר לכם" (כ"י C של האונוגליאר הסורי הא"י, מרק' 11, 24), כנגד "אנא אמר לכון" (בכתב-יד BA), אָמֹר, אָמַר מתחלפות כאן כבמקומות אחרים בסורית של א"י חילוף חופשי⁸⁸. או "מרא בשומא עתד מיתוביתה ומלכות[ה] על כולא הי מרויא" (תהל' קג, יט מתוך כה"י של ההורולוגיון הסורי-הא"י) — "ה' בשמים הכין כסאו ומלכותו על הפול היא מושלת"⁸⁹. מרויא (קרי: מְרֹיא) היא צורת בינוני של מרי בבניין קל, שעניינו "להיות אדון, לשלוט"; היא מתרגמת כאן את *δεσπόζει* (מושלת). ואין מרויא אלא בן-זוג חפשי של מריא (קרי: מְרִיא) המודמנת בפרק זה ובפסוק זה גופו במקום אחר בכה"י הנוכר⁹⁰.

החומר ממסורת השומרונים (עברית וארמית) נתפרט בחיבוריו הרבים של מו"ר פרופ' ז' בן-חיים⁹¹.

18. דומה אני, שיש בידינו להוכיח, ששימוש זה של פָּעוּל, בינוני פועלי של

השמנית של *קטול מרובה על של *קטל. ר"ל שקטול יותר שם של פועל מן הבינוני הרגיל; ור' דוגמות נוספות (עֲבֹד־עָבַד, זָאֵן-זָאָן) שבן-חיים רומז להן שם (אך ר' להלן, סעי' 17 והמקום המרומז בהע' 91).

85. מסתבר ביותר שהופעתה של פָּעוּל מאוחרת לפועל (פָּעַל בארמית) כפי שכבר העיר סגל (דקדוק, עמ' 74).

86. ר' ל' סודולונד, מבחר קטעים בארמית הגלילית [ע"פ אבות טפסטים], הוצאת אקדמון, ירושלים תשכ"ו עמ' 28.

87. ור' פירוש העניין אצל קוטשר גלילית, עמ' 21.

88. הסוגיה נידונה בפירוט ובציין מראי המקומות בספרי, מחקרים בסורית של ארץ-ישראל — מקורותיה, מסורותיה ובעיות נבחרות בדקדוקה, ירושלים תשל"ז, עמ' 291–295.

89. הפסוק הסורי א"י מתאים לשבעים. נוסח המסורה גורס, כידוע, בחלקו השני של הפסוק: "ומלכותו בכל קְשָׁלָה".

90. ר' מש"פ בהע' 88 לעיל. יצוין שתופעה זו — כתופעות רבות אחרות בסורית של א"י — לא הוכרה עד היום הזה.

91. ר' למשל עזאנ"ש, ה, עמ' 139 ועוד.

קל, נהג גם בלשון חכמים⁹², כבר בלשון התנאים. נשרדו ממנו בידינו צורות מועטות בכתב-יד מובחרים. להלן כמה דוגמות:

שנינו במשנת שבת (יג, ו-ז): "צבי שנכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב . . . הא למה זה דומה לנעול ביתו לשמרו ונמצא צבי שמור בחוכו". כנגד לנעול שברוב כתב-היד ובדפוסים⁹³, מצינו בכ"ק: "לנעול (זו גרסת הסופר, הנקדן תיקן וקרא — לנעול⁹⁴)". ונראה שהסופר כיון לומר: "למה זה דומה לנעול ביתו לשמרו וכו'". ואין צריך לומר שאין מקום להניח שהוא כיון לצורת המקור לנעול, דבר שאינו מסתבר מצד התחביר, שכן אין פועל שורר לפני הצורה לנעול (כגון "למי שפיון לנעול", או "למי שביקש לנעול" וכיוצא באלה)⁹⁵.

"וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה" (ר"ה ג, ח). כן גורסים רוב כתב-היד והדפוסים אבל בכ"ק מצינו שבורות (אבל הנקדן מתקן — שבורות⁹⁶). אף כאן מסתבר שהסופר פיון לצורה שבורות בהוראה פועלית רגילה⁹⁷. ליד אוסר, הנפוצה ביותר במשנה ובכלל זה במסורתו של כ"ק, מצינו בכ"י זה פעמים אחדות את הכתיב אסור (פשאין הפונה כמופן לבינוני הפעול אסור⁹⁸): (א) "לא יאמר אדם לחבירו הלוויני כור חטיין ואני נותן לך לגורן אלא אומ' לו עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח, הלל אסור (הנקדן: אסור⁹⁹). וכך היה הלל [אומ']¹⁰⁰ לא תלוה אשה ככר לחברתה" (ב"מ ה, ט = בכ"ק נזיקין טו, י). (ב) "הדר עם הנכרי בחצר או מי שאינו מודה בעירוב הרי זה אוסר עליו רבי אליעזר בן-יעקב או לעולם אינו אסור (הנקדן: אסור)¹⁰¹ עד שיהיו שני ישראל' אוסרין זה על זה" (עירובין ו, א). (ג) דוגמה נוספת מזדמנת במסכת עריות (= שהיא פרק ראשון מדרך ארץ רבה), שנוספה בכ"ק וחולמת את סדר נשים: "המקדש את האשה הרי זה אסור (נקדן: אסור⁹⁹)¹⁰² שבע עריות אמה ואם אמה ואם אביה וכו'" (עריות א, א). אף בשלוש

92. י' קוטשר העלה אפשרות זו בגדר שמא (לשוננו כו, תשכ"ב, עמ' 17) מבלי לציין אפילו דוגמה אחת.

93. ר' א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, ירושלים תשל"ו, עמ' 258.

94. הנקדן מחק את הו"ו והטיל חולם על הנו"ן.

95. אבל במקומות אחרים גורס הסופר של כ"ק נועל, נועלין וכיו"ב (ר' למשל מעשרות ג, ה; עירובין י, ח-ט, תעניות א, ו; פלים יב, ה ועוד).

96. הנקדן מחק את הו"ו הראשונה וניקד שי"ן בחולם.

97. ברם במקומות אחרים מצינו בכ"ק — צורת שובר (שבת כב, ב), שוברים (פיצה ד, ה) ועוד.

98. ר' להלן, סע' 19 (ג).

99. הנקדן הוא שמחק את הו"ו והטיל חולם באל"ף.

100. חיבה זו נשמטה והושלמה בגלילין.

101. הנקדן תלה ו"ו חלומה אחרי האל"ף ומחק את הו"ו שאחרי הסמ"ך.

102. הנקדן/המתקן בכ"ק, שהסב את הכתיבים נעול, שבורות, אסור (שתי פעמים) לצורות

פעל: נעל, שבורות, אסר (במקום אחד הוא הוסיף ו"ו), נמצא חטא לדרכי הכתיב של סופר ק. הסופר כותב, בדרך כלל, את צורות הבינוני הפועל קטל בכתיב מלא ו"ו, וזלתי מלים שגורות מאד

אלה מסתבר שהסופר כיון לצורת פֶּעוּל — אָסוּר — בינוני פועלי רגיל¹⁰³. ויש להעיר על שתי דוגמות נוספות מתוך כ"א: (א) "הנוטל שאור מעיסת חטים ונותן לתוך עיסת אורו, אם יש בה טעם דגן, חייבת בחלה ואם לאו פטורה. אם כן למה אמרו הטבל אוסר כל שהוא? מין במינו. ושלא במינו בנותן טעם" (חלה ג, י). הגרסה אוסר מקיימת בכל כתבי-היד והדפוסים (ר' ר"נ זק"ש על אתר), אבל כ"א א גורס: "הטבל אוסר כל שהוא". כונת העניין ברורה — "הטבל אוסר דְּכָר־היתר שנתערב בו, במינו — כל שהוא, ושלא במינו — אם נותן בו טעם", לפיכך אין להניח שגרסת א מכוונת לצורה אָסוּר¹⁰⁴ אלא לצורה אָסוּר¹⁰⁵, שהיא ואריאנטה של אָסֵר. (ב) והוא הוא העניין במשנת ערלה ב, יא: "שאוור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך עיסה, לא בזה כדי לחמץ ולא בזה כדי לחמץ נצטרפו וחמצו. ר' אליעזר אומר אחר האחרון אני בא, וחכמים אומרים בין שנפל איסור בתחילה בין בסוף לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי לחמץ". פן הוא בכל כתבי-היד והדפוסים ראשונים ואחרונים, ומעין זה מצינו גם במשנה יב שם. שיעורו של המשפט האחרון במשנה הוא זה: "לעולם השאוור של תרומה אינו אוסר את העיסה עד שיהא בו כדי לחמץ". בכ"א א מצינו (במשנה יא): "לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי לחמץ" (ר' ר"נ זק"ש על אתר). ואף כאן ברי שאין מקום לבינוני הפועל אָסוּר. ואפשר שאף הדוגמה הבאה שייכת לכאן: "גדול השלום שאפילו ישראל עוברין עבודה זרה ושלום ביניהם, כביכול אמר המקום אין השטן נוגע בהן" (ספרי במדבר, פרשת נשא, פסקה מב, מהדורת ח"ש הורביץ, עמ' 46). בכ"א רומי 32 (דף 47 ע"ב, עמ' 94 במהדורת מקור, תשל"ב, שורות 6–7) מצינו: "אין השטן נגוע בהן"¹⁰⁶; ולא מן הנמנע שכיון כאן לצורה נָגוּע (אך ר' להלן, סעיף 19(ב)).

19. הערות

בסיכומו של העניין מתבקשות הערות אחדות:

(א) לכאורה, ניתן לפתור את שבע-שמונה הדוגמות שהובאו לעיל בסעיף 18, במשפט אחד: יש כאן טעויות סופרים שנכשלו בהצבת הו"ו במקומה הנכון במלה. סופר עשוי לשגות ולכתוב את הו"ו של נועל אחרי העי"ן (נעול). דבר זה מתחזק במיוחד בדוגמה אוסור, שהובאה ממסכת עירובין (עיי"ש), שכן מצאנוה ליד אוסר

בלשון המקרא (כגון פה הנכתבת אצלו ואצל אחרים לעולם בכתוב חסר). ואם מצאת אצלו כתיבים חסרים שלא כתיבות שגורות מאיד בלשון המקרא, יש דברים בגו; עפ"ר לפנינו צורות במשקל קָטַל. עניין זה ואחרים יידונו בעו"ה במחקר על כתיב-יד קאופמן שאני עוסק עתה בכתיבתו.

103. ויעזין במה שנכתב להלן, סעיף 19 (ג).

104. שלא בדוגמות המובאות להלן (בסעיף 19 (ג)), שם יש מקום מצד העניין ומצד הלשון

לקריאה אָסוּר (ע"ש).

105. המהדירים במהדורת זק"ש, שקבעו שלפנינו טעות סופר, בחרו להם פתרון קל, שכן לא

עמדו על פונת העניין.

106. על דבר זה העמידני ידידי ר' מנחם בהנא. פרט זה אין לו זכר במהדורת ח"ש הורביץ.

(שתי פעמים). אבל זהו פתרון קל מדי, ומציאותן של כמה וכמה דוגמות בכ"י אחד (לפי שעה ציינו חמש דוגמות מכ"ק, והשוה גם לקוחין במקום לוקחין, שהוזכרה לעיל בהע' 71) ושימוש הרווח של פֻּעוֹל כבינוני פועלי במקורות מארץ־ישראל בעברית¹⁰⁷ ובארמית מרחיקים את הפתרון, שלפנינו טעויות סופרים¹⁰⁸. אין ספק שהחיפוש הנמשך במקורות מהימנים של ל"ח עשוי להביא לנו דוגמות נוספות. (ב) יושם נא לב שכל הדוגמות שצינו לעיל (בסע' 18), זולתי האחרונה (נגוע), צורות של פועל יוצא הנה. ואין לטעון שלפנינו בינוני פֻּעוֹל במקום בינוני פועל. קביעותיו המכוונות של פרופ' י' בלאו (לשוננו יח, תשי"ב–תשי"ג, עמ' 67 ואילך), שהבינוני הפועל עשוי לשמש שימוש אקטיבי (כידוע מלשון המקרא וכרווח בלשון־חכמים), אמורות בעיקר לגבי פעלים עומדים. בפעלים יוצאים התופעה מוגבלת לפועלי לבישה ונשיאה (ע"ש).

(ג) במקומות רבים במשנה וביתר ספרות התנאים מצינו חילופים בין אָסוּר לכין אָסוּר; התופעה מחייבת הבהרה והארה. נביא תחילה מספר דוגמות: "אילו אוסרין ולא מקדשין — מותר חרבן הכרם, מותר מחול הכרם, מותר פסקי ערים וכו'" (כלאים ז, ג), דהיינו — "אלו [מותר חרבן הכרם וכו'] אוסרים באכילה ואין מקדשים לאסור בהנאה" (ר' פירוש של ר"ח אלבק על אתר). כנגד הגרסה אוסרין שבפמה כתב־יד ודפוסים מצינו בכמה כתב־יד אוסרין / אסורים (כן הוא בכ"ק, פא, לו, פס וקטע גניזה ועוד; השוה ר"נ זק"ש, פך א, עמ' רעז). בגרסה זו מתבאר המשפט: "אלו [מותר חרבן הכרם וכו'] אסורים לזריעה וכו'" (ר' אלבק שם, בתחילת ד"ה אוסרין).

והנה עוד דוגמה: "הנודר מן הבשר, מותר ברוטב ובקיפה. ורבי יהודה אוסר. אמר רבי יהודה מעשה ואסר עלי רבי טרפון . . . שהנודר מן הדבר ונתערב באחר אם יש בו בנותן טעם — אסור" (נדרים ו, ו), הגרסה אסור מקוימת ברוב כתב־היד ובדפוסים. וזו כונת המשפט — "אם יש בדבר הנודר בכדי ליתן טעם בְּדָבָר ההיתר שנתערב ונתבשל עמו, הרי גם דבר ההיתר אָסוּר" (ר' אלבק על אתר). אבל בכ"ק מצינו את הגרסה "הרי זה אוסר", כלומר, "הדבר הנודר אָסוּר את דבר ההיתר שנתערב ונתבשל עמו".

בשתי הדוגמות הנ"ל ובשכמותן אפשר להבין בפשטות את החילוף בין אָסוּר לאָסוּר; במקום שיש נושא פעיל אנו מוצאים אָסוּר, ואם הנושא סביל הוא, אנו מוצאים אָסוּר. אך שמא יש מקום להרהר, לאור המקורות הגורסים לעיל בכלאים

107. לבד מן המקורות שנתפרטו לעיל אפשר שגם באגרות בר־כוסבה מודמנת פֻּעוֹל בהוראה פועלית; השוה מה שכתב פרופ' י' קוטשר על הצורה אמור ("שלא תהי אמור") באגרת השמינית (לשוננו כו, תשכ"ב, עמ' 17).

108. בכלל מתכון זה — "טעויות סופר" — יפה הוא לתקלה מקומית זו או אחרת, אך משחורה הסתייה ונשנתה פעמים הרבה. ראוי לבדוק אם אין לפנינו ביטוי למציאות לשונית שלא ידענוה (ור' מש"כ לעיל בראש סעיף 13).

ובנדרים אסור / אוסרין (בינוני פועל), ולאור מציאותן של צורות פועל בהוראה פועלית (ובכלל זה אסור) במקומות אחרים, אם לא כיונו המכונים (בכלאים ובנדרים ובדומיהם) בכתב אסור, אסורין לקרי אסור, אסורין. אלא שצורות אלו שלא היו נפוצות דיין נדחו מפני צורות הבינוני הפועל אסור — אסורין השגורות, מבלי שנתקפחה כונתם העיקרית של הדברים הן מצד העניין והן מצד הלשון, וצ"ע. מ"מ בדוגמות שהובאו לעיל (בסעיף 18) מדובר בצורות פעילות (מפעלים יוצאים), ולפיכך בכתב אסור מכון ככל הנראה לצורה אסור.

סיכום

20. עסקנו בבירור עניין של חיבה אחת ושתי תופעות נדירות בל"ח. מסתבר ביותר, שהצורות הנדונות — **סיכה**, **נתקטל**, **בינוני** של **נתפעל**, ו**פועל**, **בינוני** פועלי של **בניין קל** — לא הגיעו לשימוש רווח בל"ח; לידן שימשו הצורות הקדומות יותר — **סיכה**, **מתקטל** ו**פועל**, ואלה האחרונות היו שגורות ביותר או, למעשה, שגורות יותר. שכיחותן הבלתיגבוהה של הצורות הנדונות בספרות חז"ל והעובדה שלא תאמו את דרכי לשון המקרא הן שגרמו במרוצת הדורות שתשתכחנה. במקום **סיכה** עלתה **סיכה**, **נתקטל** הומר **במתקטל** או **יתקטל** או בצורות מבניין **נפעל**¹⁰⁹, **פועל** הוחלפה ב**פועל** הנפוצה יותר או נתפסה צורת **בינוני פועל**¹¹⁰. זהו הרקע המסביר את תהליך דחיקתן של צורות נדירות אלו ממקורות ל"ח.

21. ויותר משיש פאן לימוד על הפרטות יש מקום להעלאת כללות. דרכי כתיב חורגות אפשר להן שתהיינה ביטוי לכתיב מלא או לכתיב חסר¹¹¹, ואפשר שצורה מזוהה תהיה תולדה של תקלה גראפית כלשהי במלה נדירה או במלה שכיחה, אבל הישנותה של סטייה במקור אחד וקול-וחומר במקורות שונים מחייבת בחינה מעמיקה של החומר מתוכו ומתוך הרקע הלשוני שלו.

ובענייננו, הופעתו החוזרת של חריג כלשהו בפ"י אחד או בכמה כתבי-יד של ספרות חז"ל מחייבת לבדוק אותו לאור חומר מקביל, כלומר לאור מסורות אחרות של העברית (ובעיקר מסורת השומרונים, מגילות מדבר יהודה ותעתיקים של מלים עבריות לשפות אחרות) ולאור מקורות הארמית של א"י. ויותר משיש בין כל המקורות הללו קורבת זמן, יש ביניהם קורבת מקום, וזו מכרעת יותר. נמצאת אומר, תביעתם של מוריניו הגדולים¹¹², שדקדוק ל"ח ומילונה יהיו נתבססין על מקורות מהימנים ועל בחינה משנה לחומר מקביל מא"י, נתחזקה ונתעצמת בכל בדיקה מחודשת.

109. ר' לעיל, סוף סע' 14.

110. השוה מש"כ לעיל בסוף סעיף 19.

111. השוה, דרך משל, הכתיב משנתנדבין, שצוין לעיל בסעיף 11 דוגמה ה, ור' הערה 43 שם.

112. ובראשם מהר"ן אפשטיין, ר"ח ילון ופרופ' קוטשר ז"ל ומהר"ש ליברמן יבלח"א. וכל הפרטים שבהם השגנו עליהם אינם אלא זוטות, שאינם גורעים מאומה ממפעליהם הגדולים, והם פועל יוצא של השיטות שנתגבשו בבית מדרשם.